

Epistemic Duality in the Foundations of Public Law: a genealogical analysis of the tension between objective realism and interest-based constructivism (case study: The Iranian legal system)

Davood Kazemi¹ | Ayat Mulaee²

1. PhD Candidate in Public Law, University of Tabriz, Tabriz, Iran. E-mail: dkazemi@tvu.ac.ir

2. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Law, University of Tabriz, Tabriz, Iran. E-mail: amulaee@tabrizu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 29 October 2025

Received in revised form 02
January 2026

Accepted 18 February 2026

Published online 18 July 2026

Keywords:

Legal Epistemology,
Epistemic Duality, Objective
Realism, Constructivism,
Public Interest, Iranian Public
Law.

ABSTRACT

This study argues that structural challenges in public law are not the product of institutional weakness or the tension between tradition and modernity, but arise from an epistemic duality in understanding the nature of law. This duality is articulated between two competing intellectual frameworks: first, Objective Realism, which considers law and justice as pre-existing, discoverable realities independent of human convention; and second, Interest-Based Constructivism, which views legal norms as contingent, contractual products oriented toward efficacy and public interest. Using an analytical-genealogical approach, the article demonstrates that, at the theoretical level, the Iranian legal system adheres to a realist framework (discovering fixed divine standards), yet in governance, due to the imperatives of the modern nation-state, it increasingly relies on constructivist logic and instrumental rationality. This epistemic duality manifests in the functional tension between institutions safeguarding religious truth and bodies determining public interest. The findings indicate that the persistence of this situation generates inconsistency in the criteria legitimizing norms and reduces structural cohesion. Accordingly, sustainable resolution lies not in formal reforms but in reconstructing epistemic coherence, either through teleological reinterpretation (Maqasid al-Sharia) or conscious commitment to a consistent epistemological foundation.

Cite this article: Kazemi, D. & Mulaee, A. (2026). Epistemic Duality in the Foundations of Public Law: A Genealogical Analysis of the Tension between Objective Realism and Interest-Based Constructivism (Case Study: The Iranian Legal System). *Journal of Philosophical Investigations*, 20 (55), 147-170. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2026.69924.4292>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Conventional analyses of Iranian public law often interpret its difficulties through the dichotomy of “tradition versus modernity” or as the consequence of interruptions within the historical continuity of Islamic jurisprudence. This article proposes a different interpretation. It argues that the fundamental crisis of Iranian public law originates in a deep and institutionalized epistemological duality concerning the nature and source of law. The central claim is that the Iranian legal system operates simultaneously within two competing paradigms of legal knowledge: a realist epistemology and a constructivist epistemology.

The realist paradigm constitutes the formal and *de jure* foundation of the legal system of the Islamic Republic. Rooted in traditions of natural law, Islamic philosophy, and classical Shi‘i jurisprudence, this paradigm assumes that concepts such as right and justice are objective realities independent of human will. From this perspective, the task of legal reasoning and religious scholarship (*ijtihad*) is to discover these preexisting truths. Law therefore functions as an instrument for guiding society toward an ultimate moral and transcendent good. The Iranian Constitution, particularly Article 4, reflects this perspective by requiring all legislation to conform to Islamic criteria under the supervision of the jurists of the Guardian Council.

In contrast, the constructivist paradigm approaches law as a product of social and political processes. Within this framework, legal norms are generated through negotiation, institutional deliberation, and political decision-making. The legitimacy of law is therefore grounded less in metaphysical truth and more in its effectiveness in maintaining order, resolving conflicts, and securing public interests. Elements of this paradigm are visible in the operation of modern governmental institutions such as the parliament and, most notably, the Expediency Discernment Council.

Methodology

The article adopts a genealogical approach in order to trace the historical origins of this epistemological duality within the intellectual development of Shi‘i legal thought. Rather than treating the present tension as a purely contemporary phenomenon, the study examines earlier debates concerning the sources of legal authority and the role of human reason in jurisprudence.

In this context, the historical conflict between the Akhbari and Usuli schools is interpreted as an important epistemological turning point. Although the eventual dominance of the Usuli school restored the role of rational reasoning in jurisprudence, the rationality that emerged remained largely instrumental and confined within the technical framework of *fiqh*. As a result, the broader philosophical and theological foundations that once connected jurisprudence to Islamic philosophy and theology gradually weakened.

The article further argues that the Constitutional Revolution of the early twentieth century institutionalized this latent duality. The constitutional order represented a compromise between two distinct logics: the constructivist logic of popular sovereignty and the realist logic of divine law. This compromise produced a structural tension that continues to shape the foundations of Iranian public law.

Discussion

The epistemological duality described above manifests itself clearly in the institutional structure of the Islamic Republic. The Guardian Council represents the institutional embodiment of the realist

paradigm. Its primary function is to ensure that legislation adopted by the parliament is compatible with Islamic jurisprudential principles. However, the Council's interpretive approach often relies on a highly formalistic comparison between statutory provisions and traditional jurisprudential texts. Such an approach tends to focus on the micro-level compatibility of individual legal rules while paying less attention to broader legal objectives or societal consequences.

In contrast, the Expediency Discernment Council represents the institutional expression of the constructivist paradigm. Established to resolve legislative deadlocks between the parliament and the Guardian Council, this body prioritizes considerations of public interest and political expediency. While this mechanism introduces a degree of flexibility into the legal system, its decision-making procedures often lack a transparent and systematic methodology. As a result, the concept of expediency may function as an opaque political instrument rather than a clearly defined legal principle.

The coexistence of these two institutional logics reinforces the epistemological tension within the legal system. Instead of resolving the conflict between the two paradigms, the institutional structure often reproduces and stabilizes it.

Conclusion

The study concludes that sustainable reform in Iranian public law requires addressing this underlying epistemological tension. A legal system that oscillates between an inflexible form of realism and an unstructured form of pragmatism risks experiencing persistent challenges of legitimacy and coherence. One possible path forward lies in the theoretical revitalization of the realist paradigm through the framework of *Maqasid al-Shari'ah*, which emphasizes the higher objectives of Islamic law such as justice, human dignity, and public welfare. If developed through a systematic and interdisciplinary methodology, this approach could reconnect jurisprudence with its broader philosophical and ethical foundations.

At the same time, the study cautions that the discourse of *maqasid* should not merely become another instrument of political justification. Without methodological transparency, it may simply reinforce the existing constructivist tendencies within the system.

Ultimately, the article argues that the future development of Iranian public law depends on clarifying its epistemological foundations. Whether through a systematic reconstruction of the realist paradigm or through the formalization of a transparent constructivist framework, a coherent theoretical basis is necessary to overcome the current structural tensions within the legal order.

دوگانگی معرفت‌شناختی در بنیان‌های حقوق عمومی: تحلیلی تبارشناسانه از تقابل حقیقت‌گرایی عینی و برساخت‌گرایی مصلحت‌محور (مطالعه موردی: نظام حقوقی ایران)

داوود کاظمی^۱ | آیت مولایی^۲ ✉

۱. دانشیار، گروه حقوق، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: dkazemi@tvu.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه حقوق، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: amulaee@tabrizu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	پژوهش حاضر بر آن است که چالش‌های ساختاری در حقوق عمومی را نه محصول ضعف نهادی یا تقابل سنت و مدرنیته، بلکه معلول نوعی دوگانگی معرفت‌شناختی در فهم ماهیت حق تبیین کند. این شکاف میان دو چارچوب فکری رقیب مفصل‌بندی می‌شود: نخست، چارچوب فکری حقیقت‌گرایی عینی که حق و عدالت را واقعیاتی اکتشافی، پیشینی و مستقل از قرارداد می‌داند؛ و دوم، چارچوب فکری برساخت‌گرایی مصلحت‌محور که هنجار حقوقی را محصولی پسینی، قراردادی و معطوف به کارآمدی و مصلحت تلقی می‌کند. مقاله با روش تحلیلی-تبارشناسانه نشان می‌دهد که نظام حقوقی ایران در ساحت نظری به چارچوب فکری حقیقت‌گرا (کشف موازین ثابت الهی) متعهد است، اما در ساحت حکمرانی، به دلیل اقتضات دولت-ملت مدرن، به‌طور فزاینده‌ای به منطق برساخت‌گرا و عقلانیت ابزاری تکیه می‌کند. این دوگانگی معرفتی، در تقابل عملکردی میان نهادهای متولی صیانت از حقیقت شرعی و مراجع تشخیص مصلحت عمومی تجسد یافته است. یافته‌های پژوهش حکایت از آن دارد که تداوم این وضعیت منجر به تذبذب در معیارهای اعتباربخش هنجارها و کاهش انسجام ساختاری شده است؛ لذا برون‌رفت پایدار، نه در اصلاحات صوری، بلکه در بازسازی انسجام معرفتی از طریق بازخوانی غایت‌شناسانه (مقاصدالشریعه) یا التزام آگاهانه به یک مبنای معرفت‌شناختی منسجم نهفته است.
کلیدواژه‌ها: معرفت‌شناسی حقوق، دوگانگی معرفتی، حقیقت‌گرایی عینی، برساخت‌گرایی، مصلحت، حقوق عمومی ایران.	

استناد: کاظمی، داوود و مولایی آیت. (۱۴۰۵). دوگانگی معرفت‌شناختی در بنیان‌های حقوق عمومی: تحلیلی تبارشناسانه از تقابل حقیقت‌گرایی عینی و برساخت‌گرایی مصلحت‌محور (مطالعه موردی: نظام حقوقی ایران)، *پژوهش‌های فلسفی*، ۲۰ (۵۵)، ۱۷۰-۱۴۷. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2026.69924.4292>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

مطالعه یک نظام حقوقی غالباً با تحلیل قواعد و رویه‌هایی آغاز می‌شود که ابعاد توصیفی و کارکردی آن را بازنمایی می‌کنند؛ پرسش‌هایی درباره چگونگی تصویب قانون، کارکرد نهادهای نظارتی و فرآیندهای دادرسی. اما این سطح از تحلیل، در تبیین علل بنیادین تشتت نهادی، بی‌ثباتی معیارهای مشروعیت و بن‌بست‌های قانونی ناکافی می‌نماید. برای درک ریشه‌ای این مسائل، لازم است از لایه چگونگی عبور کرده و به لایه تبیینی چرایی نگریست؛ یعنی به مبانی معرفت‌شناختی‌ای که مفاهیم بنیادین حق و عدالت را معنا می‌بخشد. فرض بنیادین پژوهش حاضر بر این استوار است که تناقضات عملکردی در هر نظام حقوق عمومی، بازتابی از اختلافات عمیق در لایه معرفت‌شناختی^۱ است؛ اختلافاتی که خود را در قالب دو چارچوب فکری رقیب نشان می‌دهند.

متن نخست، چارچوب فکری حقیقت‌محور که بر هستی‌شناسی واقع‌گرا^۲ استوار است و حق و عدالت را به مثابه واقعیت‌هایی عینی، فراتاریخی و قابل کشف، خواه از طریق عقل فلسفی، خواه از طریق منابع وحیانی تلقی می‌کند. در این چارچوب فکری، وظیفه قانون‌گذار و قاضی نه خلق هنجار، بلکه کشف و آشکارسازی حقیقتی پیشینی است و اعتبار هنجارها صرفاً تابع میزان انطباق آن‌ها با آن حقیقت ازلی است. در مقابل، چارچوب فکری ساخت‌محور قرار دارد که حقوق را محصولی اجتماعی-سیاسی قلمداد می‌کند. در این رویکرد، هنجارها نه در فرآیند کشف، بلکه در بستر گفت‌وگو، قرارداد، اراده سیاسی یا مصلحت‌سنجی تولید می‌شوند و اعتبار آن‌ها ناشی از منشأ دموکراتیک، کارآمدی یا ضرورت‌های حکمرانی است. این تمایز معرفت‌شناختی، تأثیری مستقیم بر ساختار نهادها، روش‌های تفسیر و منطق مشروعیت‌بخشی دارد. نظریه‌های ساخت‌گرایانه بر نقش تولید معنا در بستر روابط اجتماعی تأکید داشته و نشان می‌دهند که نظام حقوقی می‌تواند در فرآیندی پویا، هنجار تولید کند (توبنر، ۱۹۸۹، ۷۳۰).^۳ از سوی دیگر، گرایش‌های پراگماتیستی خاطر نشان می‌کنند که انتخاب راهکارهای حقوقی غالباً بر مبنای کارایی و نتایج عملی صورت می‌گیرد تا انطباق با اصول انتزاعی ازلی (پوسنر، ۱۹۹۰، ۵).^۴

ادعای مرکزی این پژوهش آن است که تذبذب فعلی در حقوق عمومی ایران را نباید صرفاً نتیجه تقابل ساده سنت و مدرنیته یا کاستی‌های نهادی دانست؛ بلکه این وضعیت محصول یک دوگانگی معرفت‌شناختی نهادینه‌شده است که در لایه‌های هویتی و متنی نظام ریشه دارد. قانون اساسی و گفتمان رسمی حقوقی در ایران، به صورت صریح بر مبنای حقیقت‌محوری (کشف موازین اسلامی) استوار است؛ اما در عرصه عمل حکمرانی، الزامات دولت-ملت مدرن و مواجهه با پیچیدگی‌های اجتماعی موجب شده است که نظام به طور فزاینده‌ای از منطق‌های ساخت‌محور و مصلحت‌گرایانه بهره گیرد. این هم‌زمانی دو منطق متفاوت، به شکاف‌های عملکردی و تعارضات نهادی ملموسی میان نهادهای متولی کشف حقیقت شرعی و مراجع تشخیص مصلحت عملی انجامیده است که پیامد آن، تردید در معیارهای مشروعیت و کاهش ثبات حقوقی است (صدیقی، ۲۰۲۱، ۴۵؛ بنکار و ضیایی، ۲۰۱۸، ۷۳۹).

در متن رسمی حقوقی ایران، مبنای حقوق حقیقت‌محور است و قوانین باید با موازین الهی مطابقت داشته باشند. با این حال، در عمل، نهادها به طور فزاینده‌ای از منطق‌های ابزاری مانند اقتناع عمومی و مدیریت بحران بهره می‌گیرند. این وضعیت موجب شکل‌گیری نوعی دوگانگی نهادی شده است: نهادی مانند شورای نگهبان بر کشف حقیقت و تطبیق فقهی تأکید دارد، و نهادی

^۱ Epistemological layer

^۲ Realist Ontology

^۳ Teubner, G

^۴ Posner, R. A.

مانند مجمع تشخیص مصلحت نظام، وظیفه تعیین مصلحت عملی را بر عهده دارد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که این دوگانگی، نه تنها سازوکارها را غیرقابل پیش‌بینی می‌کند، بلکه مشروعیت فرآیندهای تصمیم‌گیری را نیز تحت‌تأثیر قرار می‌دهد (بنکار و ضیایی، ۲۰۱۸، ۷۲۰؛ غیابی، ۲۰۱۹، ۸۴۱). این پدیده، نمونه‌ای انضمامی از تنش گسترده‌تری است که میان آموزه‌های دینی و اصول دموکراتیک در ساحت‌های مختلف جهانی مشاهده می‌شود (آئودی، ۲۰۲۰، ۵)؛ نزاع تاریخی میان نظریه‌های حقوق طبیعی و پوزیتیویسم حقوقی نیز بازتابی از همین مناقشه است (بیکنس، ۲۰۰۰، ۲۳۳)؛ سوابق تاریخی این دوگانگی را می‌توان در نزاع‌های اخباری-اصولی و تحولات مشروطه جست‌وجو کرد که به‌جای حل نظری تضادها، زمینه را برای هم‌زیستی متناقض منطق‌ها فراهم آوردند (کول، ۱۹۸۵، ۲۱).

در این چارچوب، اصطلاح سفسطه‌محوری^۳ به‌عنوان یک مفهوم انتقادی برای توصیف گرایشی به کار می‌رود که در آن کارآمدی و مصلحت بر معیارهای ثابت اخلاقی اولویت یافته و هنجارها از طریق ابزارهای اقناع و گفتمان‌سازی تولید می‌شوند (جومبینی، ۲۰۲۲، ۱۴)؛ این پژوهش دو هدف مشخص را دنبال می‌کند: نخست، بازشناسی سازوکارهای معرفت‌شناختی که این دوگانگی را تولید و بازتولید می‌کنند؛ و دوم، ارائه راهکارهای نظری برای بازسازی انسجام معرفتی نظام حقوقی. روش پژوهش، ترکیبی از تحلیل انتقادی و رویکرد تبارشناسانه به‌منظور پیگیری ریشه‌های تاریخی این تضاد است. ادعای نوآورانه مقاله این است که حل پایدار این چالش، منوط به انتخاب آگاهانه و شفاف مبنای معرفت‌شناختی است؛ خواه بازتعریف حقیقت‌محوری به‌نحوی سازگار با مقتضیات مدرن (از طریق گفتمان مقاصدالشریعه)، خواه سامان‌دهی شفاف به منطق‌های ساخت‌محور. بدون این انتخاب صریح، اصلاحات جزئی صرفاً به تعمیق دوگانگی معرفتی خواهند انجامید (توبنر، ۱۹۸۹، ۷۲۷؛ صدیقی، ۲۰۲۱، ۴۹). در ادامه، ابتدا چارچوب نظری دو چارچوب فکری تشریح، سپس ریشه‌های تبارشناسانه آن بررسی و در نهایت نمودهای نهادی و راهکارهای بازسازی معرفتی تحلیل خواهد شد.

۱. مبانی نظری: دیالکتیک «کشف» و «خلق» در ساحت معرفت‌شناسی حقوق

تحلیل دوگانگی معرفت‌شناختی در حقوق عمومی، مستلزم بازشناسی دو چارچوب فکری فلسفی است که تلقی از حق، عدالت و سازوکارهای تولید هنجار را در دو سطح هستی‌شناختی^۴ و معرفت‌شناختی^۵ سامان می‌دهند. نخست، چارچوب فکری است که در این پژوهش از آن با عنوان حقیقت‌گرایی اکتشافی^۶ یاد می‌شود. این رویکرد با تکیه بر مبانی عینیت‌گرایانه^۷ بر امکان کشف حقیقت‌های پیشینی در باب عدالت از طریق عقل یا وحی تأکید دارد. در مقابل، چارچوب فکری برساخت‌گرایی مصلحت‌محور^۸ قرار دارد که به‌جای فرض وجود حقیقتی مستقل و ازلی، بر فرایندی بودن تولید هنجار تأکید کرده و قواعد حقوقی را نتیجه تعاملات گفتمانی و ضرورت‌های کارکردی می‌داند. چنان‌که توبنر نشان می‌دهد، این مفروضات در سطح کارکردی بر طراحی ساختار قانون‌گذاری و منطق نهادسازی اثر می‌گذارند (توبنر، ۱۹۸۹، ۷۲۷).

^۱ Auda, J.

^۲ Bix, B. H

^۳ Sophistic paradigm

^۴ Giombini, S.

^۵ Ontological

^۶ Epistemological

^۷ Objective Realism

^۸ Objectivism

^۹ Interest-based Constructivism

^۱ Processualism

۱-۱. چارچوب فکری حقیقت‌گرایی عینی: معرفت‌شناسی اکتشافی و انکاره هنجار پیشینی

چارچوب فکری حقیقت‌گرایی عینی که ریشه در سنت‌های حقوق طبیعی، الهیات فلسفی و نظام‌واره فکری اسلام دارد، بر این پیش‌فرض هستی‌شناختی استوار است که هنجارهای حقوقی، واقعیاتی عینی، مستقل و پیشینی^۱ هستند. در این ساحت معرفتی، حق و عدالت اموری نیستند که توسط قراردادهای بشری یا اراده‌های سیاسی تولید شوند؛ بلکه حقایقی ازلی محسوب می‌شوند که در نظم هستی، عقل متعالی یا وحی الهی مستترند. از این منظر، نظام حقوقی نه یک نهاد خالق هنجار، بلکه دستگاهی کاشف تلقی می‌شود که اعتبار خود را صرفاً از میزان انطباق با آن حقیقت پیشین کسب می‌کند. این ساختار معرفتی را می‌توان در سه مؤلفه بنیادین بازشناخت:

۱-۱-۱. هستی‌شناسی واقع‌گرا^۲

در این تلقی، وجود حقایق اخلاقی و حقوقی مستقل از ذهن و اراده انسانی مفروض گرفته می‌شود. بر این اساس، عدالت نه یک برساخت اجتماعی، بلکه صفتی واقعی برای افعال و پدیده‌هاست. سنت فلسفه اسلامی و دستگاه نظری فقه بر همین درک از حقیقت عینی استوارند و آن را تنها مبنای مشروعیت‌ساز برای قواعد حقوق عمومی می‌دانند (پایا، ۲۰۱۶، ۲۸۳).^۳ در اینجا، هنجار پیشینی بر هرگونه تصمیم سیاسی تقدم رتبی دارد.

۱-۱-۲. معرفت‌شناسی کشف‌گرایانه^۴

متناسب با هستی‌شناسی یادشده، روش‌شناسی شناخت در این چارچوب فکری ماهیتی اکتشافی دارد. ابزارهای معرفت بشری اعم از عقل برهانی یا روش‌های استنباط اجتهادی نه برای وضع قانون، بلکه برای پرده‌برداری از معیارهای عینی به کار می‌روند. در این افق، قانون‌گذار و قاضی در مقام کاشف نظم الهی یا طبیعی قرار می‌گیرند، نه در مقام سازنده یا مهندس آن (بروکمایر، ۲۰۲۳، ۱۷). اعتبار شناخت در اینجا، در گرو دست‌یابی به یقین یا حجت نسبت به آن حقیقت متعالی است.

۱-۱-۳. غایت‌شناسی کمال‌خواه^۵

کارکرد نهایی حقوق در این چارچوب فکری، صرفاً تنظیم روابط افقی شهروندان یا مدیریت تضاد منافع نیست؛ بلکه هدایت انسان و جامعه به سوی سعادت غایی^۶ و کمال اخلاقی است. از این رو، معیار ارزیابی قوانین نه صرفاً کارآمدی یا مقبولیت عمومی، بلکه میزان تطابق آن‌ها با غایات متعالی است (حلاق، ۱۹۹۲، ۱۷۷).

بنابراین انسجام این چارچوب فکری منوط به استواری زنجیره معرفتی آن است که از سه حلقه درهم‌تنیده تشکیل شده است:

حلقه عقل بنیادین (فلسفه): پیش‌فرض‌های هستی‌شناختی درباره انسان و جهان را صورت‌بندی می‌کند (پایا، ۲۰۱۶، ۲۸۷).

^۱ Natural Law

^۲ A Priori

^۳ Realist Ontology

^۴ Paya, A.

^۵ Epistemology of Discovery

^۶ Discoverer of Order

^۷ Bruckmayr, P.

^۸ Teleology of Perfection

^۹ Summum Bonum

^۱ Epistemic Chain

حلقه عقل دکترینال (کلام): مبانی فلسفی را به آموزه‌های اعتقادی و نظریه دینی حق پیوند می‌زند (بروکمایر، ۲۰۲۳، ۲۴).

حلقه عقل ابزاری (فقه و اصول): وظیفه ترجمه غایات کلی به قواعد کاربردی و ناظر به عمل را بر عهده دارد. بحران معرفت‌شناختی زمانی پدیدار می‌شود که عقل ابزاری از حلقه‌های بنیادین (فلسفه و کلام) گسسته شود. در چنین وضعیتی، فقه دچار نوعی تورم صوری شده و از پاسخ‌گویی به مسائل کلان حقوق عمومی ناتوان می‌ماند (حلاق، ۱۹۹۲، ۱۵۲). این گسست موجب می‌شود که چارچوب فکری حقیقت‌محور در مواجهه با واقعیت‌های مدرن، به جای کشف پویای حقیقت، به نوعی فرمالیسم گذشته‌نگر دچار شود (حلاق، ۱۹۹۲، ۱۷۷). در نتیجه، عقلانیت این چارچوب فکری که باید بر مقاصد کلان تمرکز کند، به سطحی اتمیستی و جزئی‌نگر سقوط کرده و توان راهبری عقلانی نهادهای حقوق عمومی را از دست می‌دهد (کمالی، ۲۰۱۱، ۲۴۶). از دیدگاه این پژوهش، مطالعه موردی ایران نشان‌دهنده آن است که نظام حقوقی به‌رغم تعهد صوری به این زنجیره معرفتی، در عمل با گسست میان حلقه‌های آن روبروست؛ امری که راه را برای ورود چارچوب فکری رقیب (برساخت‌گرایی) هموار کرده است.

۱-۲. چارچوب فکری برساخت‌گرایی مصلحت‌مدار: معرفت‌شناسی خلق‌گرا و هستی‌شناسی اعتباریات حقوقی

در تقابل با چارچوب فکری حقیقت‌گرایی عینی که حقوق را دانشی اکتشافی می‌داند، چارچوب فکری برساخت‌گرایی^۱ بر این اصل استوار است که نظام حقوقی نه بازتاب نظم طبیعی یا الهی، بلکه محصول کنشگری انسان و شبکه‌های قدرت‌دانش است. در این ساحت، حقوق نه یک امر پیشینی، بلکه پدیده‌ای پسینی^۲ و اجتماعی تلقی می‌شود. واکاوی حاضر مؤید آن است که جهت خوانش دقیق این رویکرد در قلمرو فلسفه حقوق، بایستی میان حقایق نفس‌الامری و اعتباریات اجتماعی تمایزی بنیادین قائل شد. حقوق در این چارچوب فکری، از سنخ اعتباریات عملی است؛ یعنی مفاهیمی که انسان برای استقرار نظم و تدبیر منزل، آن‌ها را خلق می‌کند. ساختار نظری این چارچوب فکری بر سه رکن استوار است:

۱-۲-۱. هستی‌شناسی ساخت‌گرایانه^۳

در این تلقی، مفاهیمی مانند حق، مالکیت و عدالت، حیث هستی‌شناختی مستقل از اراده جمعی ندارند. این مفاهیم اعتباریاتی هستند که در بستر تعاملات اجتماعی برساخته می‌شوند تا کارکردی خاص (مانند حل منازعه) را ایفا کنند. از این منظر، حقوق یک سیستم خود-ارجاع^۴ است که واقعیت هنجاری خود را تولید و بازتولید می‌کند (توبنر، ۱۹۸۹، ۷۲۷). در اینجا، اعتبار قانون نه در صدق آن (مطابقت با واقع)، بلکه در جعل صحیح آن نهفته است.

۱-۲-۲. معرفت‌شناسی خلق‌گرا^۵

برخلاف معرفت‌شناسی اکتشافی، در اینجا دانش حقوقی مجموعه‌ای از روش‌ها برای تولید حقیقت حقوقی است. حقیقت در حقوق، نه یک امر مکشوف، بلکه نتیجه فرایندهای گفت‌وگویی، مذاکره، قرارداد و مصلحت‌سنجی است (توبنر، ۱۹۸۹، ۷۳۲). در این افق، قانون‌گذار نه در مقام مجتهد کاشف، بلکه در مقام مهندس اجتماعی قرار می‌گیرد که وظیفه‌اش اقتناع عمومی و برقراری توازن میان روایت‌های رقیب است.

^۱ Constructivism

^۲ A Posteriori

^۳ Ontology of Social Constructs

^۴ Self-referential

^۵ Creative Epistemology

۳-۲-۱. غایت‌شناسی پراگماتیک^۱

هدف حقوق در این چارچوب فکری، نه هدایت به سوی سعادت فرا بشری، بلکه تحقق دستاوردهای عینی نظیر امنیت، کارآمدی و ثبات اجتماعی است. ریچارد پوزنر^۲ با تکیه بر اصالت نتایج، معتقد است اعتبار هنجار حقوقی در گرو پیامدهای عملی آن^۳ برای رفاه اجتماعی و حل مسائل روزمره است (پوزنر، ۱۹۹۰، ۱۶۵۷، ۱۶۵۹).

تحلیل این چارچوب فکری نشان می‌دهد که در ساحت عمل، حقوق به ابزاری برای مدیریت واقعیت بدل می‌شود. اصطلاح سفسطه‌محوری^۴ در این پژوهش، ناظر بر همین گرایش اقناع‌گرایانه و نسبی‌گرایانه حقوقی است که در آن مصلحت بر حقیقت صلب اخلاقی اولویت می‌یابد (جومینی، ۲۰۲۲، ۱۴). ابزارهای عملی این رویکرد نظیر مذاکره، تنظیم‌گری و حکمرانی مبتنی بر روایت، همگی در پی ساختن نظم هستند که لزوماً مدعی انطباق با حقیقتی ازلی نیست، بلکه مدعی کارآمدی در حل بحران است (بیکس، ۲۰۰۰، ۱۶۲۰).

از منظر عقل عمومی^۵ مشروعیت هنجارها در این چارچوب فکری نه از منبعی متعالی، بلکه از امکان توجیه بین‌الذهانی^۶ و پذیرش همگانی در یک جامعه متکثر ناشی می‌شود (آئودی، ۲۰۲۰، ۱۱). تبیین نظری این پژوهش حکایت از آن دارد که این رهیافت، علی‌رغم ایجاد انعطاف‌پذیری در نظام حقوقی جهت مواجهه با پیچیدگی‌های مدرن، در صورت گسست از غایات عدالت، مستعد استحاله به نوعی اراده‌گرایی مصلحت‌محور است. که در آن حقوق شهروندی قربانی ضرورت‌های سیاسی می‌گردد. مطالعه تبارشناسانه حقوق عمومی ایران (که در بخش‌های بعد می‌آید) نشان خواهد داد که چگونه منطق اعتباریات و مصلحت، در زیر پوسته ادعای حقیقت‌گرایی، به موتور اصلی بقای نظام حقوقی بدل شده و نوعی دوگانگی معرفتی حل‌نشده را پدید آورده است.

۴-۲-۱. تعلیق چارچوب فکریک: تذبذب معرفت‌شناختی میان کشف حقیقت و جعل مصلحت

بنیان‌های حقوق عمومی در ایران را نمی‌توان با ارجاع به یک چارچوب فکری واحد تبیین کرد؛ بلکه این نظام در وضعیت تعلیق چارچوب فکریک^۷ قرار دارد. واکاوی حاضر نشان‌دهنده آن است که، بحران انسجام در این نظام، ناشی از تلاش برای هم‌زمانی دو منطق متضاد است: منطق کشف حقیقت قدسی که بر هنجارهای پیشینی استوار است، و منطق جعل مصلحت عمومی که بر ضرورت‌های پسینی تکیه دارد. این وضعیت، نوعی دوگانگی معرفتی پایدار را پدید آورده است که در آن، نظام حقوقی نه می‌تواند به طور کامل به حقیقت صلب فقهی وفادار بماند و نه می‌تواند خود را در ساحت عقلانیت بر ساخت‌گرایی مدرن رها سازد (صدیقی، ۲۰۲۱، ۴۵؛ بنکار و ضیایی، ۲۰۱۸، ۷۳۹).

در ساحت متنی و ادعایی، قانون اساسی با تأکید بر موازین اسلامی (اصل چهارم)، خود را به چارچوب فکری حقیقت‌گرایی عینی مقید می‌کند. در این لایه، مشروعیت هنجار نه از اراده عمومی، بلکه از انطباق با حقیقت تشریعی نشئت می‌گیرد. این چارچوب فکری در ساختار نهادی، توسط عقلانیت صیانت‌گر شورای نگهبان نمایندگی می‌شود که وظیفه خود را کشف عدم‌مغایرت با حقیقتی ازلی می‌داند. اما تحلیل عمیق‌تر نشان می‌دهد که ابزارهای این کشف (فقه کلاسیک)، عمدتاً فردمحور بوده و فاقد ظرفیت لازم برای پاسخ‌گویی به پیچیدگی‌های دولت-ملت مدرن و مسائل عمومی کلان هستند (موانی، ۲۰۱۰، ۲۷).

¹ Pragmatic Teleology

² Richard Posner

³ Consequences

⁴ Sophistic paradigm

⁵ Public Reason

⁶ Inter-subjective

⁷ Epistemic Suspension

به بیان تحلیلی نویسنده، هنگامی که عقلانیت کشف‌گرا (در قالب شورای نگهبان) با بن‌بست کارآمدی مواجه می‌شود، نظام حقوقی ناگزیر به یک بای‌پس نهادی (روی می‌آورد؛ یعنی ایجاد ساحت مصلحت.

اینجاست که چارچوب فکری دوم بر ساخت‌گرایی مصلحت‌مدار وارد عمل می‌شود. مجمع تشخیص مصلحت نظام، نه یک نهاد کاشف، بلکه نهادی است که هنجار را بر پایه جعل مصلحت و ضرورت‌های اجرایی خلق می‌کند (غیابی، ۲۰۱۹، ۸۴۱). در این ساحت، منطق صدق جای خود را به منطق کارآمدی می‌دهد. مصلحت در اینجا، نه به معنای غایت اخلاقی شریعت، بلکه به مثابه یک ابزار پراگماتیک برای عبور از بن‌بست‌های ناشی از حقیقت‌گرایی صوری به کار گرفته می‌شود (غیابی، ۲۰۱۹، ۸۳۷). واکاوی منطق حاکم بر این نظام گویای آن است که هم‌زیستی کنونی فاقد ویژگی‌های یک سنتز ارگانیکی فلسفی بوده و صرفاً در قالب نوعی هم‌جواری تکنیکال قابل تبیین است؛ امری که به دلیل غیاب معیار واحد اعتبار و نوسان میان قطب اکتشاف شرعی و قطب اعتبار مصلحتی به گسیختگی انتظام معرفت‌شناختی و ابهام در مبانی مشروعیت‌بخش انجامیده استاین تذبذب، پیامدهای معرفت‌شناختی مخربی بر جای گذاشته است:

نخست، مرز میان جرم (به مثابه بر ساخت قانونی) و گناه (به مثابه حقیقت شرعی) مخدوش شده و منجر به گسترش اختیارات تفسیری قضات بر پایه منابع غیرمدون گردیده است (خدادادی، ۲۰۲۴، ۶۵۹). دوم، فقدان یک روش‌شناسی شفاف برای سنجش مصلحت، این مفهوم را به ابزاری برای توجیه قدرت سیاسی تقلیل داده و آن را از هرگونه ضابطه معرفتی تهی ساخته است (ویژه و ولدخانی، ۱۳۹۹، ۲۴۱). این پدیده، تجلی محلی همان تنش است که آئودی میان آموزه‌های دینی و الزامات دموکراتیک (آئودی، ۲۰۲۰، ۵) و بی‌کس میان حقوق طبیعی و پوزیتیویسم (بی‌کس، ۲۰۰۰، ۲۳۳) ترسیم کرده‌اند.

نتیجه این تعلیق، ایجاد یک شیزوفرنی اپیستمیک در حقوق عمومی است؛ جایی که نهادها درگیر رقابتی دائمی برای تعیین مرجعیت نهایی حقیقت حقوقی هستند (چیساکا، ۲۰۲۰، ۱)؛^۲ از دیدگاه این پژوهش، نظام حقوقی ایران به دلیل ناتوانی در انتخاب آگاهانه میان حقیقت اکتشافی و اعتبار بر ساختی، در نوعی بی‌وزنی معرفتی گرفتار شده است که نه تنها کارآمدی آن را سلب کرده، بلکه مبانی مشروعیت آن را نیز با پرسش‌های بنیادین روبرو ساخته است (بنکار و ضیایی، ۲۰۱۸، ۷۲۰). این تذبذب، خود را در تعارضات عملکردی روزمره نشان می‌دهد که ریشه آن نه در سیاست، بلکه در گسست تاریخی عقلانیت حقوقی نهفته است که در بخش تبارشناسی به تفصیل واکاوی خواهد شد.

۳-۱. ابزارهای معرفتی بر ساخت‌گرایی: از تکنولوژی مصلحت تا عقلانیت ابزاری

در چارچوب فکری بر ساخت‌گرا، هنجارها نه از طریق دیالکتیک شهود یا استدلال برهانی، بلکه از طریق مجموعه‌ای از تکنولوژی‌های معرفتی تولید می‌شوند که غایت آن‌ها نه دستیابی به صدق، بلکه تحقق کارآمدی است. در افق تحلیلی این نوشتار، این صورت‌بندی دوگانه فراتر از یک وحدت تألیفی، نوعی الحاق مکانیکی و مصلحت‌جویانه تلقی می‌گردد که ره‌آورد نهایی آن، فرسایش انسجام معرفتی است؛ چرا که تقابل میان ساحت کشف و ساحت جعل در فرآیند اعتباردهی به هنجارها، امکان دستیابی به یک دکترین واحد و منسجم در حقوق عمومی را مسدود ساخته است

اصلی‌ترین ابزار در این ساحت، مصلحت است. مصلحت در این افق معرفتی، دیگر صرفاً یک قاعده ثانویه یا استثنایی بر اصل نیست، بلکه به مثابه یک تکنولوژی تولید هنجار ظاهر می‌شود. مصلحت وظیفه میانجی‌گری میان ادعاهای صلب حقیقت‌محور و ضرورت‌های سیال حکمرانی را بر عهده دارد. از منظر بر ساخت‌گرایی، مصلحت ابزاری است که به نظام حقوقی اجازه می‌دهد تا در شرایط تراحم، منطق کشف حقیقت را معلق ساخته و بر پایه منطق وضعیت، هنجاری نو خلق کند (توبنر، ۱۹۸۹، ۷۴۲). به

¹ Institutional Bypass

² Chisaka, T.

بیان تحلیلی نویسنده، مصلحت در اینجا نقشی بای‌پس‌کننده^۱ ایفا می‌کند که از طریق آن، جعل هنجار تحت پوشش ضرورت حفظ نظام مشروعیت می‌یابد. این فرآیند، دقیقاً همان چیزی است که ریچارد پوزنر در پراگماتیسم حقوقی بر آن تأکید دارد: اولویت دادن به پیامدهای عملی بر اصول انتزاعی و ازلی (پوزنر، ۱۹۹۰، ۱۶۵۹).

علاوه بر مصلحت، اقناع و حکمرانی مبتنی بر روایت، دومین ابزار کلیدی معرفتی در این چارچوب فکری است. در غیاب یقین معرفت‌شناختی نسبت به حقایق پیشینی، نظام حقوقی ناگزیر است مشروعیت خود را از طریق تولید روایت‌های اقناعی در عقل عمومی کسب کند. در اینجا، هنجار نه به دلیل صادق بودن، بلکه به دلیل موجه بودن در افق بین‌الذهانی اعتبار می‌یابد (آئودی، ۲۰۲۰، ۱۱).

استدلال انتقادی این پژوهش گویای آن است که رهیافت مزبور، منطق حقوق را در قلمرو پیوند میان زبان و اقتدار مستقر می‌سازد؛ ساحتی که در آن، واقعیت حقوقی نه یک کشف، بلکه محصول فرآیندهای روایت‌ساز و مفصل‌بندی‌های گفتمانی تلقی می‌شود (جومینی، ۲۰۲۲، ۱۴). این رویکرد، اگرچه به نظام حقوقی انعطاف‌پذیری می‌بخشد، اما خطر لغزش به سوی اراده‌گرایی محض را در بطن خود دارد؛ چرا که در آن، ابزار چانه‌زنی و مذاکره جایگزین ابزار استدلال و برهان می‌گردد (بیکس، ۲۰۰۰، ۱۶۲۰).

نقد بنیادین نویسنده بر این ابزارهای معرفتی در بستر حقوق عمومی ایران، به ابهام روش‌شناختی آن‌ها بازمی‌گردد. برخلاف پراگماتیسم غربی که خود را به ابزارهای تحلیل کمی و تجربی مجهز می‌کند، تکنولوژی مصلحت در اینجا فاقد یک چارچوب معرفتی شفاف و پاسخگوست. این فقدان ضابطه، موجب می‌شود که مصلحت از یک ضرورت عقلانی به یک سلیقه سیاسی تقلیل یابد (ویژه و ولدخانی، ۱۳۹۹، ۲۴۱).

استنتاج منطقی این پژوهش حکایت از آن دارد که استفاده از ابزارهای اعتباری (مانند مصلحت) در غیاب شفافیت روش‌شناختی، منجر به فروپاشی ثبات ساختاری حقوق می‌شود. این فرآیند موجب می‌گردد که ابزارهای ساخت‌محور به جای ایجاد سنتز میان ساحت قدسی و ضرورت‌های عرفی، به تعمیق دوگانگی بنیادین دامن بزنند؛ وضعیتی که در آن لفاظی‌های حقیقت‌محور تنها پوششی مشروعیت‌بخش برای حاکمیت مطلق مصلحت‌های پراگماتیستی فراهم می‌آورند.

۴-۱. عقل عمومی به مثابه میانجی معرفتی: از حقیقت تک‌گویه تا توجیه بین‌الذهانی

نسبت میان دو چارچوب فکری حقیقت‌گرایی عینی و برساخت‌گرایی را می‌توان در موضع‌گیری آن‌ها نسبت به مقوله عقل عمومی واکاوی کرد. عقل عمومی در این نوشتار، نه به معنای ترجیحات توده‌ای یا افکار عمومی، بلکه به مثابه یک ساحت توجیهی متعالی تلقی می‌شود که وظیفه آن میانجی‌گری میان باورهای خصوصی و هنجارهای عمومی است.

خاستگاه اصلی این بن‌بست معرفتی را باید در تقابل میان اقتدار حقیقت‌تک‌محور و الزام به مشروعیت بین‌الذهانی بازجست؛ تضادی که از رویارویی جزمیت حقیقت‌بنیاد با نیاز مدرن به عقلانیت جمعی نشئت می‌گیرد.

در چارچوب فکری حقیقت‌گرایی عینی، حقیقت ماهیتی تک‌گویه^۲ دارد. در این افق معرفتی، اعتبار هنجار نه تابع پذیرش مخاطبان، بلکه تابع انطباق آن با منبعی قدسی یا طبیعی است؛ لذا حقیقت بر عقل عمومی حاکم است و نیازی به استدلال اقناعی در ساحت اجتماع ندارد. اما در مقابل، چارچوب فکری برساخت‌گرا مشروعیت هنجار را به توجیه بین‌الذهانی گره می‌زند. در این رویکرد، اعتبار قانون نه از صدق مطلق، بلکه از قابلیت دفاع عقلانی آن در پیشگاه شهروندان ناشی می‌شود (آئودی، ۲۰۲۰، ۱۱).

^۱ Bypassing function

^۲ Monological

به تحلیل نویسنده، عقل عمومی در اینجا یک صافی معرفت‌شناختی است که از تبدیل اراده‌های معطوف به قدرت به هنجارهای الزام‌آور جلوگیری می‌کند.

بنابراین دوگانگی معرفتی در حقوق عمومی ایران، منجر به پیدایش یک تناقض توجیهی شده است. نظام حقوقی از یک سو در مقام وضع قانون، به چارچوب فکری حقیقت‌گرا (منطق شورای نگهبان) متوسل می‌شود که ذاتاً خود را بی‌نیاز از اقناع عمومی می‌بیند؛ اما از سوی دیگر، در مقام اداره و حل بن‌بست‌ها، به چارچوب فکری برساخت‌گرا (منطق مصلحت) روی می‌آورد که ماهیتاً ابزاری است و برای کارکرد خود به پذیرش اجتماعی وابسته است. به زعم نویسنده، بحران اصیل زمانی رخ می‌دهد که نظام از ابزار مصلحت (که متعلق به منطق برساخت‌گراست) استفاده می‌کند، اما هم‌زمان خود را از تعهد به توجیه عمومی معاف می‌دارد. این وضعیت، منجر به شکلی از اراده‌گرایی مصلحت‌محور می‌شود که نه به حقیقت اخلاقی پای‌بند است و نه به عقلانیت جمعی؛ وضعیتی که بنده آن را در مقدمه با اصطلاح سفسطه‌محوری توصیف کرده‌ام.

به بیان تحلیلی، گسست میان این دو چارچوب فکری در نسبت با عقل عمومی، حقوق عمومی را در وضعیت تعلیق مشروعیت قرار داده است. حقیقت‌گرایی عینی در پی کشف آنچه هست می‌باشد، در حالی که برساخت‌گرایی در پی جعل آنچه باید باشد برای مدیریت بحران است. در غیاب یک میانجی معرفتی شفاف که بتواند مصلحت را به زبان عقل عمومی ترجمه کند، حقوق به ساحتی برای تقابل اقتدار حقیقت‌محور و پراگماتیسم معطوف به بقا بدل گشته است. نتیجه این تذبذب، نه تنها انسجام درونی نظام حقوقی را از بین برده، بلکه امکان دستیابی به یک عدالت موجه را که هم‌زمان ریشه در حقیقت و شاخه در عقل عمومی داشته باشد، مسدود ساخته است. این گسست ایستیمیک، ضرورت بازخوانی تبارشناسانه این دوگانگی را برای درک ریشه‌های تاریخی این بن‌بست، دوچندان می‌سازد.

۵-۱. خط‌الگسل هستی‌شناسیک: سنتز دوگانگی ایستیمیک در نظام حقوقی ایران

تحلیل نهایی بنیان‌های معرفتی نشان می‌دهد که حقوق عمومی در ایران نه بر یک سازه یکپارچه، بلکه بر یک خط‌الگسل هستی‌شناسیک استوار گشته است. این سامانه، مصداقی عینی از تقارن ناپایدار پارادایم‌هایی است که به‌رغم تباین ذاتی در مبانی فلسفی، رسالت توجیه مشروعیت کل ساختار را به صورت متقابل ایفا می‌کنند؛ وضعیتی که در آن دو شیوه ناهم‌ساز در اعتباربخشی، هم‌زمان به مثابه تکیه‌گاه‌های هنجارین دستگاه عمل می‌کنند.

در یک سوی این گسل، عقلانیت صیانت‌گر قرار دارد که ریشه در چارچوب فکری حقیقت‌گرایی عینی دارد. این عقلانیت، که در نهادهایی چون شورای نگهبان تجسد یافته، وظیفه خود را پاسداری از هنجارهای پیشینی و کشف انطباق قوانین با حقیقت صلب شرعی می‌داند. در سوی دیگر، عقلانیت استراتژیک قرار دارد که برآمده از چارچوب فکری برساخت‌گراست. این عقلانیت، که در نهادهایی چون مجمع تشخیص مصلحت نظام متبلور است، هنجار را نه از طریق کشف، بلکه از طریق جعل مصلحت و توجه به ضرورت‌های پسینی تولید می‌کند (صدیقی، ۲۰۲۱، ۴۵؛ بنکار و ضیایی، ۲۰۱۸، ۷۳۹).

به نظر می‌رسد، بحران اصیل در اینجا نه یک ناکارآمدی صرف در روند قانون‌گذاری، بلکه نوعی تصلب معرفتی است که مانع از شکل‌گیری یک نظام حقوقی منسجم می‌گردد. نظام حقوقی ایران، به‌جای آنکه میان این دو منطق به یک سنتز عقلانی^۲ دست یابد، به یک مکانیسم تعلیق چارچوب فکریک روی آورده است. به بیان دیگر، هنگامی که حقیقت‌اکتشافی با واقعیت اجتماعی تصادم می‌کند، سیستم نه حقیقت را بازتعریف می‌کند و نه واقعیت را نادیده می‌گیرد؛ بلکه با ایجاد ساحتی میانجی، هر

^۱ Ontological Fault line

^۲ Rational Synthesis

دو چارچوب فکری را در وضعیتی معلق نگاه می‌دارد. این وضعیت منجر به پیدایش همان چیزی شده است که بنکار و ضیایی آن را مبارزه‌ای دائمی بر سر حق تعیین قانون نامیده‌اند (بنکار و ضیایی، ۲۰۱۸، ۷۲۰).

نقد بنیادین بر این سنتز ناپایدار آن است که منجر به ظهور یک فرمالیسم مصلحت‌گرا شده است؛ نظامی که در سطح گفت‌وگو به چارچوب فکری حقیقت‌محور متوسل می‌شود تا مشروعیت هویتی کسب کند، اما در سطح عملکردی به منطق برساخت‌گرا (سفسطه‌محور) پناه می‌برد تا کارآمدی خود را حفظ نماید (غیابی، ۲۰۱۹، ۸۴۱). نتیجه این دوگانگی، بی‌وزنی معرفتی هنجارها است؛ چرا که معیار اعتبار، میان صدق شرعی و مصلحت سیاسی در نوسان است. این تذبذب، نه تنها پیش‌بینی‌پذیری حقوقی را از بین برده، بلکه منجر به ایجاد یک بحران قضاوت شده است که در آن، مرجعیت نهایی حقیقت حقوقی همواره در هاله‌ای از ابهام باقی می‌ماند (چیساکا، ۲۰۲۰، ۱).

از دیدگاه این پژوهش، این خط‌الگسل هستی‌شناسیک نشان‌دهنده آن است که نظام حقوقی ایران در ساحت اندیشه، هنوز موفق به حل پارادوکس حاکمیت حقیقت و ضرورت مصلحت نشده است. این عدم استقرار معرفتی، ریشه در گسست‌های تاریخی عمیقی دارد که طی آن عقلانیت حقوقی ما از غایات فلسفی خود تهی گشته و به ابزاری برای مدیریت بحران بدل شده است. برای درک چرایی شکل‌گیری این گسل، ضروری است که در بخش بعد، ریشه‌های این دوگانگی را در یک بستر تبارشناسانه واکاوی کنیم؛ تبارشناسی‌ای که نشان خواهد داد چگونه عقل حقوقی ما در طول تاریخ میان متن صلب و واقعیت سیال سرگردان گشته است.

۶-۱. تبارشناسی دوگانگی: دیرینه‌شناسی تعارض چارچوب فکریک در عقلانیت حقوقی

تحلیل وضعیت کنونی حقوق عمومی ایران مستلزم یک واکاوی تبارشناسانه^۱ است تا نشان داده شود دوگانگی موجود، نه یک رخداد عارضی، بلکه محصول رسوب تاریخی لایه‌های معرفتی متضاد است. تبارشناسی در اینجا، در معنای فوکویی آن، به دنبال کشف دیرینه‌شناسی دانایی است تا مشخص شود چگونه عقلانیت حقوقی ما از مقام کشف غایت به مقام مدیریت مصلحت جابه‌جا شده است (کول، ۱۹۸۵، ۳). رهگیری ریشه‌های این تشنگی، گویای آن است که دوگانگی مزبور از دو انقطاع بنیادین اپیستمیک مایه می‌گیرد:

۱-۶-۱. واکاوی گسست در زنجیره معرفتی: استحاله از عقلانیت متعالی به تکنیک استنباط

نزاع اخباری-اصولی در سده‌های متأخر، نه یک اختلاف صرف در روش استنباط، بلکه نخستین تکانه معرفتی بود که منجر به گسست در زنجیره معرفتی حقوق دین‌پایه گردید. نقطه عطف این رویارویی در آن نهفته است که برای نخستین بار، عقلانیت بنیادین (فلسفه و کلام) از ساحت اعتباربخشی به هنجارها رانده شد؛ رخدادی که به انقطاع پیوند انداموا^۲ میان غایات متعالی و قواعد کاربردی انجامید. جریان اخباری با نفی حجیت عقل مستقل و محدود کردن مرجعیت دانایی به نصوص روایی، در واقع امکان نقد عقلانی هنجارها را مسدود ساخت و یقین معرفتی را به تبعیت متنی فروکاست (نیومن، ۱۹۹۲، ۲۵۲؛ ابی‌صعب، ۲۰۱۵، ۵).

بنابراین اگرچه جریان اصولی در نهایت بر اخباری‌گری غلبه یافت، اما آنچه در این پیروزی احیا شد، نه عقل متعالی و غایت‌شناس، بلکه نوعی عقلانیت ابزاری^۴ بود. عقل اصولی پیروز، بیش از آنکه به دنبال تبیین فلسفی حق و عدالت در ساحت

^۱ Genealogical

^۲ Organic

^۳ Newman, A. J.

^۴ Instrumental Rationality

حقوق عمومی باشد، به تنظیم تکنیک‌های صوری برای استخراج احکام از متون (اصول فقه) بسنده کرد (گلیو، ۱۹۹۴، ۹۷). در واقع، از منظر دیرینه‌شناسی دانایی، عقل از مقام منبع تولید ارزش به مقام ابزار کشف لفظ سقوط کرد. این رخداد منجر به پیدایش نوعی اتمیسم معرفتی^۲ گردید؛ وضعیتی که در آن فقه از لایه‌های بنیادین خود (حلقه اول و دوم زنجیره معرفتی) جدا شد و به دانشی صوری، متن‌محور و جزءنگر تقلیل یافت که هر حکم را منفک از کلیت نظام عدالت بررسی می‌کرد (حلاق، ۱۹۹۲، ۱۹۸). پیامد این تضعیف حلقه‌های معرفتی، فقر نظری در مواجهه با مفاهیم کلان حقوق عمومی در آستانه دوران مدرن بود. فقهی که در این دوره تثبیت شد، فردمحور بود و ابزارهای آن برای داوری درباره ساختار قدرت، حقوق شهروندی و خیر عمومی کارآمدی نداشت (موانی، ۲۰۱۰، ۲۴). از دیدگاه این پژوهش، چارچوب فکری حقیقت‌محور در این مقطع تاریخی، از درون دچار تصلب صوری گشته و آمادگی لازم برای مواجهه با هستی‌شناسی جدید حق را از دست داد. این گسست معرفتی، راه را برای ورود منطق مصلحت به مثابه ابزاری غیرروش‌مند برای جبران ناکارآمدی عقل ابزاری هموار ساخت؛ امری که ریشه‌های نخستین آن دوگانگی معرفتی را رقم زد که بعدها در تلاقی با مفاهیم مدرن مشروطیت به بن‌بستی ساختاری بدل گشت.

۲-۶-۱. گسست اپیستمیک مشروطیت: تقابل هستی‌شناسیک میان کشف حکم و جعل قانون

انقلاب مشروطه (۱۹۰۶-۱۹۱۱) را باید نقطه عزیمت سوژکتیویته حقوقی در ایران دانست؛ لحظه‌ای که برای نخستین بار، مفهوم حق از ساحت اکتشافی خود خارج و در ساحت برساختی^۳ قرار گرفت. مشروطه بیش از آنکه یک جابه‌جایی در ساختار قدرت باشد، یک تکانه هستی‌شناختی بود که طی آن، منشأ اعتبار هنجار از اراده شارع به اراده ملی جابه‌جا شد. این تحول، منجر به تصادم دو چارچوب فکری گردید: چارچوب فکری حقیقت‌گرایی عینی که قانون را حکم ثابت و مکشوف الهی می‌دانست، و چارچوب فکری برساخت‌گرا که قانون را قرارداد انسانی و محصول اراده جمعی تلقی می‌کرد (هرمان، ۲۰۱۳، ۴۳۰).^۴

این تحلیل نشان می‌دهد که نزاع میان جناح مشروعه و مشروطه، در جوهره خود، یک نزاع معرفت‌شناختی بر سر امکان جعل قانون بود. شیخ فضل‌الله نوری، به عنوان نماینده صلب چارچوب فکری حقیقت‌محور، بر این باور هستی‌شناسیک استوار بود که امر تشریع، قلمرو انحصاری کشف حقیقت است و هرگونه جعل قانون توسط نمایندگان بشری، به معنای خروج از مدار مشروعیت معرفتی شریعت است (مارتین، ۱۹۸۶، ۱۸۱؛ حائری، ۱۹۷۷، ۳۲۷). در مقابل، مجتهدانی چون آخوند خراسانی و نائینی کوشیدند با استفاده از ابزارهای میانجی (مانند مصلحت و حفظ نظام)، نوعی سازگاری پراگماتیک میان این دو هستی‌شناسی پدید آورند (نورایی، ۱۹۷۵، ۲۳۴). مذاقه این جستار گویای آن است که ریاضت فکری نائینی در تنبیه‌الامه، بیشتر به مثابه یک رهکن^۵ اپیستمیک برای حل بن‌بست اندیشه فقهی در مواجهه با جهان مدرن قابل تحلیل است؛ او با واگذاری ساحت احکام غیرمنصوص به حوزه اعتباربخش انسانی، فضا را برای استقرار منطق برساخت‌گرایی در قلمرو حقوق عمومی هموار ساخت (نورایی، ۱۹۷۵، ۲۴۰).

بنابراین فاجعه معرفت‌شناختی مشروطه در اینجا نهفته بود که این دو چارچوب فکری به جای آنکه در یک افق نوین با یکدیگر ترکیب شوند، در قالب یک دوگانگی نهادی تثبیت گشتند. متمم قانون اساسی ۱۹۰۷ با تعبیه اصل نظارت فقها در کنار مجلس قانون‌گذاری، در واقع دو منبع متفاوت مشروعیت مرجعیت دینی حقیقت‌محور و مرجعیت ملی ساخت‌محور را به صورت

¹ Gleave, R. M.

² Epistemic Atomism

³ Constructive

⁴ Hermann, D.

⁵ Martin, V. A.

⁶ Strategy

موازی و بدون انسجام نظری در کنار هم قرار داد (ماسی و افاری، ۲۰۱۹، ۴۶۴).^۱ از منظر دیرینه‌شناسی دانایی، این لحظه، لحظه نهادینه‌شدن تذبذب بود؛ جایی که نظام حقوقی هم‌زمان خود را مکلف به صیانت از حقیقت کشفی و ساخت هنجار مصلحتی کرد (ماسی و افاری، ۲۰۱۹، ۴۶۵).

میراث مشروطه برای حقوق عمومی ایران، یک شیزوفرنی اپیستمیک بود که در آن، متن قانون اساسی حامل اراده‌گرایی مدرن گشت، اما روح مشروعیت‌بخش آن در چارچوب فکری حقیقت‌گرایی عینی باقی ماند. این عدم استقرار هستی‌شناسیک، زمینه‌ساز شکل‌گیری همان خط‌الگسل معرفتی شد که در ساختار جمهوری اسلامی به تضاد نهادی میان شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت انجامید. بدین‌سان، مشروطه نه آغاز حل بحران، بلکه نقطه تثبیت آن دوگانگی بود که در آن مصلحت به عنوان تنها ابزار میانجی برای جلوگیری از فروپاشی دو چارچوب فکری متخاصم برگزیده شد؛ وضعیتی که کماکان بر عقلانیت حقوقی معاصر ایران سایه افکنده است.

۷-۱. تحقق عینی دوگانگی: کالبدشکافی اپیستمولوژیک ساختار حقوق عمومی معاصر

دوگانگی معرفت‌شناختی که در لایه‌های تبارشناسانه واکاوی شد، در ساختار حقوق عمومی معاصر ایران به یک تجسد دست یافته است. در افق نظری این پژوهش، نهادهای حقوقی فراتر از ابزارهای بوروکراتیک، به‌مثابه تجسد عینی همان بن‌سازه‌های معرفتی ناهمسازی تلقی می‌شوند که پیش‌تر در سپهر اندیشه بازشناسی شدند. به‌واقع، حقوق عمومی معاصر در ایران، عرصه تبلور تنازع میان حقیقت‌گرایی عینی و برساخت‌گرایی مصلحت‌محور است که در هیئت یک ساختار دوگانه نهادی قوام یافته است.

۸-۱. قانون اساسی به‌مثابه متن متناقض‌نما: تضاد معرفت‌شناختی موازین پیشینی و اراده سوپرکتیو

قانون اساسی، به‌مثابه متن مؤسس، نخستین ساحت تجسد دوگانگی معرفتی در نظام حقوق عمومی معاصر ایران است. رهیافت تحلیلی حاضر بر آن است که این متن، فراتر از یک سازوکار حقوقی برای تنظیم قدرت، بازنمایی یک پیکره معرفتی ناسازوار است که دو مرجعیت هم‌ستیز در مشروعیت‌بخشی را به شکلی توأمان رسمیت می‌بخشد. این تضاد در بطن متن، حکایت از رویارویی میان حقیقت‌قدسی فراتاریخی و اراده تشریعی سوژه مدرن دارد.

در ساحت حقیقت‌گرایی عینی، اصل چهارم قانون اساسی حکم‌فرماست. این اصل با حاکم کردن مطلق موازین اسلامی بر تمام اصول دیگر، در واقع یک آپریوری هنجاری^۲ را تثبیت می‌کند که بر اساس آن، اعتبار هیچ قاعده‌ای ناشی از اراده قانون‌گذار نیست، بلکه ناشی از میزان انطباق آن با حقیقتی متعالی است. این لایه از متن، چارچوب فکری حقوق به‌مثابه کشف را نمایندگی می‌کند. اما در مقابل، اصول مربوط به حاکمیت ملی، حق حاکمیت مردم و مجلس قانون‌گذاری، حامل منطق برساخت‌گرا هستند؛ جایی که هنجار محصول اراده سوپرکتیو کنشگران و اعتبار آن پسینی و قراردادی است (بنکار و ضیایی، ۲۰۱۸، ۷۱۹).

بنابراین قانون اساسی به جای آنکه میان این دو منبع مشروعیت به یک سنتز معرفتی دست یابد، آن‌ها را در وضعیتی پارا-دیالکتیک رها کرده است. به بیان دیگر، در این متن، حقیقت و اراده نه در یکدیگر ادغام، بلکه در کنار هم نصب شده‌اند. بنابراین این وضعیت منجر به پیدایش نوعی نامتعین‌بودگی معرفتی گشته است که در آن، مرجعیت نهایی داوری همواره میان کشف شرعی و وضع ملی در نوسان باقی می‌ماند (بنکار و ضیایی، ۲۰۱۸، ۷۲۰). این تذبذب باعث شده است که نظام حقوقی در مواجهه

^۱ Massie, E., & Afary, J.

^۲ Normative A Priori

با چالش‌های حکمرانی، میان تصلب حقیقت‌محور و سیالیت مصلحت‌محور در نوسان باشد؛ نوسانی که در تقابل عملکردی میان شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت به اوج خود می‌رسد (غیابی، ۲۰۱۹، ۸۴۱).

از دیدگاه این پژوهش، قانون اساسی با رسمیت بخشیدن به دو منطق متضاد کشف و جعل، عملاً راه را برای نوعی نسبت‌گرایی نهادی گشوده است. به زعم نویسنده، در این ساحت، مصلحت به تنها مفصل ارتباطی و میانجی معرفتی میان این دو جهان ناسازگار تبدیل شده است. مصلحتی که خود فاقد مبنای روش‌شناختی روشن در اصول فقه سنتی است و در ساحت عمل، نظام را به سوی سفسطه‌محوری و اراده‌گرایی محض سوق می‌دهد (بنکار و ضیایی، ۲۰۱۸، ۷۲۲). بدین سان، قانون اساسی نه پایان تضادهای معرفتی، بلکه نقطه تثبیت تعلیق چارچوب فکریک در حقوق عمومی ایران گشته است که کالبدشکافی نهادی آن در بخش‌های بعد، ابعاد عینی این بن‌بست معرفتی را بیشتر نمایان خواهد ساخت.

۹-۱. عقلانیت صیانت‌گر در شورای نگهبان: تجسد چارچوب فکری اکتشاف و چالش فرمالیسم حقوقی

شورای نگهبان در معماری حقوق عمومی ایران، نه صرفاً یک نهاد نظارتی، بلکه پیکره یافتگی نهادی پارادایم حقیقت‌محور و ساحت تجلی معرفت‌شناسی اکتشافی است. استنتاج منطقی این نوشتار گویای آن است که منطق استوارساز این نهاد بر نوعی عقلانیت صیانت‌گر مبتنا یافته است. عقلانیتی که رسالت خود را نه در تولید هنجار، بلکه در تضمین انطباق قواعد وضعی با حقیقت پیشینی شرع می‌بیند. در این افق معرفتی، اعضای شورا در مقام کاشفان حقیقت متعالی عمل می‌کنند که وظیفه آن‌ها حراست از مرزهای هنجاری اراده شارع در برابر سیالیت اراده‌های سوژکتیو قانون‌گذار است.

تحلیل نویسنده نشان می‌دهد که چالش معرفت‌شناختی این نهاد، در لغزش ناگزیر به سوی نوعی فرمالیسم حقوقی صلب نهفته است. فرمالیسم در اینجا، به معنای اصالت دادن به روابط منطقی میان مفاهیم انتزاعی و نصوص فقهی، بدون در نظر گرفتن پیامدها و واقعیت‌های انضمامی حیات اجتماعی است (پوزنر، ۱۹۹۰، ۱۶۶۳). رهیافت تحلیلی حاضر بر این پایه استوار است که در پی گسیختگی حلقه‌های بنیادین معرفت و نحیف شدن بنیان‌های فلسفی، عقلانیت صیانت‌گر در ساختار مذکور، به جای غایت‌انگاری عدالت، به نوعی اتمیسم معرفتی^۱ تقلیل یافته است. در این وضعیت، شورا به سنجش اتمیزه و ماده‌به‌ماده قوانین با قواعد جزئی فقهی متمایل می‌شود، بی‌آنکه نسبت میان این قواعد و خیر عمومی جامعه را در یک چارچوب غایت‌شناسانه واکاوی کند (حلاق، ۱۹۹۲، ۱۹۹).

به بیان تحلیلی نویسنده، این رویکرد منجر به شکل‌گیری یک پارادوکس معرفتی شده است: نهادی که پاسدار حقیقت است، در عمل به پاسدار صورتی متنی بدل می‌گردد. این تصلب معرفتی باعث می‌شود که نظام حقوقی در مواجهه با پیچیدگی‌های دولت-ملت مدرن، فاقد انعطاف لازم برای پاسخ‌گویی به نیازهای نوپدید باشد (بنکار و ضیایی، ۲۰۱۸، ۷۲۲). چالش اساسی مستتر در این ساحت حکایت از آن دارد که تقلیل ساحت اکتشاف به صوری‌گرایی محض، موجب گسیختگی پیوند میان حقوق و مقتضیات زمان‌مند شده و زمینه‌ساز تصلب ساختاری در روند تصمیم‌سازی‌های کلان می‌شود (غیابی، ۲۰۱۹، ۸۴۱).

از دیدگاه این پژوهش، شورای نگهبان تجسم آن لایه از حقوق عمومی است که از پذیرش منطق برساخت‌گرا امتناع می‌ورزد. با این حال، به دلیل غیاب یک نظریه میانجی که بتواند حقیقت‌آزلی را به ضرورت‌های تاریخی پیوند زند، این نهاد ناخواسته خود به محرک اصلی چارچوب فکری رقیب بدل می‌شود. به زعم نویسنده، هرچه شورای نگهبان بر فرمالیسم حقیقت‌محور پافشاری بیشتری می‌کند، نظام سیاسی برای حفظ کارآمدی خود، بیشتر به سوی مصلحت‌گرایی بی‌قاعده در نهادهای دیگر (مانند مجمع تشخیص مصلحت) سوق می‌یابد (چیساکا، ۲۰۲۰، ۱؛ غیابی، ۲۰۱۹، ۸۳۷). بدین سان، شورای نگهبان به عنوان قطب حقیقت،

¹ Correspondence

² Correspondence

بخش جدایی‌ناپذیری از آن دوگانگی است که حقوق عمومی ایران را میان صلبیت متن و سیالیت مصلحت معلق نگاه داشته است.

۱۰-۱. عقلانیت ابزاری در مجمع تشخیص مصلحت: نهادینگی چارچوب فکری بر ساخت‌گرا و چالش انسجام

اپیستمیک

در تقابل با عقلانیت صیانت‌گر شورای نگهبان که بر کشف حقیقت پیشینی استوار است، مجمع تشخیص مصلحت نظام در ساختار حقوق عمومی ایران، تجسم عینی عقلانیت ابزاری^۱ و چارچوب فکری بر ساخت‌گرایی مصلحت‌مدار است. نتایج حاصل از این استدلال‌گویای آن است که فراتر از کارویژه‌های اداری، مجمع تشخیص مصلحت نظام را بایستی در قامت یک تکنولوژی هنجارگذار پسینی بازشناخت که رسالت مدیریت بن‌بست‌های معرفتی را بر عهده دارد. بلکه این نهاد به مثابه یک بای‌پس معرفتی طراحی شده است تا تصلب ناشی از فرمالیسم حقیقت‌محور را از طریق منطق کارآمدی و مصلحت مرتفع سازد (غیابی، ۲۰۱۹، ۸۳۸).

تحلیل حاضر مؤید آن است که در این ساحت معرفتی، نظام حقوقی از ساحت صدق (مطابقت با حقیقت شرعی) به ساحت کارکرد (تحقق اهداف ثانوی) هجرت می‌کند. مصلحت در اینجا نه به مثابه یک غایت اخلاقی متعالی، بلکه به عنوان یک تکنولوژی هنجارگذار پسینی عمل می‌کند. در واقع، مجمع تشخیص مصلحت نظام، نهادی است که در آن حقوق به مثابه مهندسی اجتماعی متبلور می‌شود؛ جایی که اعتبار یک قاعده نه از انطباق با حقیقت ازلی، بلکه از میزان توانایی آن در حل مسائل انضمامی و مدیریت بحران ناشی می‌شود (پوزنر، ۱۹۹۰، ۱۶۶۴). این دقیقاً همان نقطه‌ای است که چارچوب فکری ساخت حق بر چارچوب فکری کشف حق غلبه می‌یابد.

نتایج این جستار فاش می‌سازد که بن‌بست اصلی این عقلانیت در ساحت اندیشه حقوقی، در تاریکی روش‌شناختی و فقدان مفصل‌بندی میانجی نهفته است. بر اساس یافته‌های این نوشتار، برخلاف پراگماتیسم حقوقی اصیل که بر پایه عقلانیت ارتباطی و شفافیت استدلالی بنا می‌شود، مصلحت در نهاد یادشده، از هرگونه چارچوب اپیستمیک منسجم و معیار سنجش نظام‌مند تهی است. این فقدان ضابطه، مفهوم مصلحت را از ساحت عقل عملی به ساحت اراده‌گرایی مصلحت‌محور سوق داده است (ویژه و ولدخانی، ۱۳۹۹، ۲۴۱). بنابراین، این وضعیت منجر به تشدید همان دوگانگی معرفتی گشته است؛ زیرا مصلحت به جای آنکه پلی میان حقیقت و واقعیت باشد، به ابزاری برای تعلیق دائم حقیقت به نفع ضرورت‌های سیاسی بدل شده است (بنکار و ضیایی، ۲۰۱۸، ۷۲۲).

نتیجه نهایی این کالبدشکافی معرفتی نشان می‌دهد که نهادینگی مصلحت در مجمع، بدون استقرار یک نظام استدلالی شفاف، منجر به پیدایش نوعی شیزوفرنی اپیستمیک در حقوق عمومی گشته است. استنتاج منطقی از مبانی مذکور گویای آن است که، هنگامی که نظام حقوقی هم‌زمان از دو منبع متناقض (حقیقت صلب اکتشافی و مصلحت سیال بر ساختی) تغذیه می‌کند، انسجام درونی خود را از دست می‌دهد. این تذبذب، همان‌طور که در پژوهش‌های میدانی نیز منعکس شده، منجر به ایجاد یک روند پیش‌بینی‌ناپذیر در نظام هنجاری شده است که نه تنها ثبات حقوقی را مخدوش ساخته، بلکه مشروعیت معرفت‌شناختی تصمیمات را نیز با پرسش‌های جدی روبرو کرده است (غیابی، ۲۰۱۹، ۸۴۱؛ چیساکا، ۲۰۲۰، ۱). از دیدگاه این

^۱ Instrumental Rationality

پژوهش، مجمع تشخیص مصلحت، گرچه بن‌بست‌های اجرایی را می‌گشاید، اما خود به عاملی برای تعمیق بن‌بست معرفتی و تثبیت دوگانگی حل‌نشده در حقوق عمومی ایران بدل گشته است.

۱-۱۱. افق‌های بازسازی انسجام: سنتز معرفت‌شناختی از طریق عقلانیت غایت‌شناس (مقاصدالشریعه)

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که انسداد در حقوق عمومی ایران، معلول گسست در زنجیره معرفتی و توقف در ساحت عقلانیت ابزاری است. برون‌رفت از وضعیت تعلیق چارچوب فکری یک نه در اصلاحات صوری ساختار، بلکه در یک چرخش اپیستمولوژیک نهفته است. پیشنهاد نظری این تحقیق، بازسازی انسجام از طریق گذار به عقلانیت غایت‌شناس^۱ است؛ عقلانیتی که قادر باشد میان حقیقت پیشینی و مصلحت پسینی نوعی سنتز معرفتی پدید آورد. در این ساحت، گفتمان مقاصدالشریعه نه به مثابه یک ابزار فرعی، بلکه به عنوان یک میانجی معرفت‌شناختی برای پیوند دوباره هنجار با عدالت عمل می‌کند.

واکاوی مفروضات یادشده نشان می‌دهد که رویکرد مقاصدی می‌تواند اتمیسم معرفتی حاکم بر عقلانیت صیانت‌گر را درمان کند. اگر هنجارها به جای انطباق صوری با نصوص پراکنده، در افق غایات کلان شریعت (مانند حفظ عدالت، کرامت و مال) بازخوانی شوند، حقیقت از تصلب خارج شده و با واقعیت سازگار می‌گردد. در این ساحت، مصلحت دیگر یک جعل بی‌قاعده و اراده‌گرایانه نخواهد بود، بلکه به مثابه وسیله‌ای برای تحقق غایات متعالی کشف و تبیین می‌شود. این چرخش، نظام حقوقی را از فرمالیسم صلب به سوی نوعی اجتهاد سیستمی سوق می‌دهد که در آن تمام فرآیند استنباط، معطوف به تحقق مقاصد کلان است (حلاق، ۱۹۹۲، ۲۰۱: آودا، ۲۰۱۱، ۱۹۴).

برنامه پیشنهادی نویسنده برای این بازسازی معرفتی بر سه محور تحلیلی استوار است:

نخست؛ ترمیم زنجیره معرفت‌شناختی: ارزیابی‌های صورت‌گرفته حکایت از آن دارد که کفایت فقه برای هدایت کلان‌ساختارهای حقوق عمومی، منوط به خروج از وضعیت خودبستگی است. بازتولید انسجام، مستلزم مفصل‌بندی دوباره نسبت میان حکمت، دکتین و شریعت است. راهبرد پیشنهادی این پژوهش بر این مبنا استوار است که احیای حلقه‌های رنجور فلسفی و کلامی، تنها پیش‌شرطی که می‌توان موازین اسلامی را از سطح احکام فردی به سطح نظریه حقوق عمومی ارتقا داد و از تقلیل حقیقت به تکنیک‌های صوری جلوگیری کرد (پایا، ۲۰۱۶، ۲۹۲؛ موانی، ۲۰۱۰، ۳۰).

دوم؛ ضابطه‌مندسازی مصلحت در افق عقل عمومی: ارزیابی حاضر مؤید آن است که نابسامانی مصلحت‌گرایی در مراجع میانجی، معلول نبود یک روش‌شناسی مدلل است. ضرورت نظری این جستار، بازتعریف مصلحت در قالب یک سیستم مقاصدشناختی آشکار است؛ به گونه‌ای که اعتبار هر تصمیم مصلحت‌بنیاد، منوط به ایضاح نسبت آن با آرمان‌های عدالت و انتشار مستندات معرفتی در افق عقل عمومی گردد. این رویکرد، مصلحت را از ساحت اقتدارگرایی محض خارج نموده و به مدار مشروعیت ارتباطی وارد می‌کند (آئودی، ۲۰۲۰، ۱۱؛ ویژه و ولدخانی، ۱۳۹۹، ۲۴۱).

سوم؛ استقرار نظام قضاوت غایت‌محور: به بیان نهایی، بازسازی انسجام مستلزم آن است که نهادهای صیانت‌گر (مانند شورای نگهبان) از فرمالیسم اتمیستی به سوی نظارت مقاصدی حرکت کنند. شناسایی مقاصد از طریق عقل، استقراء و فطرت، به نظام حقوقی اجازه می‌دهد تا بدون خروج از چارچوب فکری حقیقت‌محور، پاسخ‌های عقلانی به چالش‌های مدرن ارائه دهد (کمالی، ۲۰۱۱، ۲۶۷).

از دیدگاه این پژوهش، سنتز میان کشف حقیقت و جعل مصلحت تنها در صورتی ممکن است که هردو در خدمت تحقق غایت قرار گیرند. تنها با چنین بازسازی روش‌مندی است که می‌توان به وضعیت تعلیق چارچوب فکری یک پایان داد و حقوق

^۱ Teleological Rationality

عمومی را از یک ابزار مدیریتی صرف، به ساحتی برای استقرار عقلانی حق و عدالت بدل ساخت. این تحول، نه یک انتخاب مصلحتی، بلکه یک ضرورت معرفت‌شناختی برای بقای عقلانیت حقوقی در ایران معاصر است (محمد، ۲۰۲۴، ۱۴؛ کپلینگر، ۲۰۲۴، ۶).

۱۲-۱. چرخش چارچوب فکریک: مقاصدالشریعه به مثابه بازسازی روش‌شناختی عقلانیت حقوقی

در یک تبیین نظری می‌توان گفت که که برون‌رفت از دوگانگی معرفتی حاکم بر حقوق عمومی ایران، مستلزم آن است که مقاصدالشریعه نه به مثابه یک ابزار تکمیلی در حاشیه استنباط، بلکه به عنوان بنیاد یک چرخش چارچوب فکریک در روش‌شناسی حقوقی نگریسته شود. همچنین می‌توان گفت حل پارادوکس میان کشف حقیقت و جعل مصلحت در گرو بازسازی عقلانیت حقوقی از طریق تمرکز بر غایات است. به زعم نویسنده، این بازسازی روش‌شناختی در سه سطح کلان قابل تبیین است: نخست؛ گذار از اتمیسم معرفتی به رویکرد سیستمی؛ چنین به نظر می‌رسد که، بازسازی روش‌شناختی مستلزم آن است که تمام فرآیند استنباط و تقنین، به جای تمرکز بر انطباق صوری با نصوص پراکنده، معطوف به تحقق سیستمی غایات کلان باشد. برخلاف رویکرد فرمالیستی فعلی که هنجارها را به صورت اتمیزه و جداگانه می‌سنجد، عقلانیت مقاصدمحور، نظام حقوقی را به مثابه یک ارگانیزم هدفمند تحلیل می‌کند که در آن اعتبار هر قاعده جزئی، منوط به ایفای نقش در انسجام کلان نظام عدالت است (حلاق، ۱۹۹۲، ۲۰۱). در این ساحت، حقیقت از مقام یک متن صلب به مقام یک هدف پویا ارتقا می‌یابد.

دوم؛ سنتز معرفتی میان کشف و ساخت: تحلیل حاضر نشان می‌دهد که مقاصدالشریعه می‌تواند شکاف میان دو پاره گسیخته حقوق عمومی ایران (شورای نگهبان و مجمع مصلحت) را ترمیم کند. در این ساحت نوین، مصلحت دیگر یک جعل سیاسی و بی‌قاعده در تقابل با حقیقت نیست، بلکه به مثابه طریق تحقق حقیقت در بستر تاریخ بازتعریف می‌شود. بنابراین، با این چرخش، مرز صلب میان ثبات هنجار پیشینی و تغییر واقعیت پسینی فرومی‌ریزد؛ چرا که وسایل تحقق اهداف (که متغیرند) در درون خود غایت (که ثابت است) هضم و تبیین می‌شوند (آودا، ۲۰۱۱، ۱۹۴). بدین ترتیب، مصلحت به یک ضابطه معرفتی کشف‌کردنی بدل می‌گردد، نه یک اراده سیاسی جعل‌کردنی.

سوم؛ بازسازی سوژکتیویته مسئولانه در حقوق: می‌توان چنین استدلال کرد که، رویکرد مقاصدی به جای آنکه عقل حقوق‌دان را در حصار فرمالیسم لفظی و تقلید روش‌شناختی زندانی کند، او را به مثابه یک فاعل معرفتی مسئول‌آدر برابر غایات عدالت قرار می‌دهد. این بازسازی روش‌شناختی اجازه می‌دهد تا پیچیدگی‌های دولت-ملت مدرن بدون خروج از ساحت چارچوب فکری حقیقت‌محور، در درون نظام عقلانیت حقوقی هضم شوند. در این افق، عقل حقوقی از حالت ابزاری خارج شده و به مقام عقلانیت غایت‌شناس ارتقا می‌یابد که می‌تواند میان ضرورت‌های زمانه و اصول جاودانه، پیوندی عقلانی برقرار سازد (آودا، ۲۰۱۱، ۱۹۵-۱۹۷).

نتیجه این چرخش چارچوب فکریک، از دیدگاه این پژوهش، ظهور نوعی وحدت روش‌شناختی است که به وضعیت تعلیق مدام پایان می‌دهد. مقاصدالشریعه با ارائه یک چارچوب منسجم که هم‌زمان به حقیقت وفادار است و به کارآمدی حساس، نظام حقوقی را از خطر سقوط به ساحت سفسطه‌محوری مصون می‌دارد. به باور نهایی نویسنده، تنها با استقرار چنین عقلانیتی است که حقوق عمومی می‌تواند از یک ابزار مدیریتی صرف، به ساحتی برای تحقق آگاهانه و عقلانی حق و عدالت در جامعه معاصر ایران بدل شود.

¹ Kepplinger, E.

² Epistemic Agent

۱۳-۱. مخاطرات معرفتی: صیانت از مقاصد در برابر استحاله به عقلانیت ابزاری

از منظر تحلیلی این پژوهش، علی‌رغم ظرفیت‌های سنت‌ساز گفتمان مقاصدالشریعه برای حل دوگانگی معرفتی، این رویکرد مصون از لغزش‌های چارچوب فکریک نیست. هشدار بنیادین این پژوهش آن است که اگر مقاصدالشریعه بدون استقرار در یک روش‌شناسی صلب و شفاف به کار گرفته شوند، خود می‌توانند به ابزاری برای مشروعیت‌بخشی به همان عقلانیت ابزاری و سفسطه‌محوری نوینی بدل گردند که در بخش‌های پیشین واکاوی شد. در واقع، خطر اصلی در اینجا است که مقاصد به جای آنکه حقیقت را در ساحت حکمرانی بازسازی کنند، به دستاویزی برای توجیه تصمیمات از پیش تعیین‌شده سیاسی تقلیل یابند (کپلینگر، ۲۰۲۴، ۹).

ارزیابی انتقادی و پیش‌گیرانه این پژوهش گویای آن است که، ابزاری‌شدن مقاصد^۱ زمانی رخ می‌دهد که غایات شریعت از ساحت برهان و استدلال اکتشافی خارج و به ساحت اقتاع و روایت‌سازی سیاسی وارد شوند. استنتاج منطقی این پژوهش مؤید آن است که اگر مقاصدالشریعه فاقد ضوابط عینی برای احراز و اولویت‌بندی باشند، به جای آنکه شکاف معرفتی میان شورای نگهبان و مجمع مصلحت را پر کنند، تنها به یک پوشش هنجاری برای توجیه جعل مصلحت‌های جناحی تبدیل می‌شوند. در این وضعیت، ما با نوعی استحاله معرفتی روبرو خواهیم بود که در آن، واژگان غایت‌شناسانه برای توجیه کنش‌های برساخت‌گرایانه به کار می‌روند، بدون آنکه تغییری در بنیان تفکر و حرکت به سوی حقیقت عدالت رخ داده باشد (آودا، ۲۰۱۱، ۲۰۵).

نقد فرجامین این نوشتار در این بخش، معطوف نظام‌های حقوقی به بهره‌برداری گزینشی از مقاصد برای عبور از بن‌بست‌های موقت است. تحلیل حاضر مؤید آن است که برای، جلوگیری از سقوط مقاصد به دام اراده‌گرایی سوژکتیو، ضروری است که این گفتمان در قلب یک ساختار دانایی بین‌الذهانی و شفاف قرار گیرد. صرف افزایش کمی پژوهش‌های مقاصدی بدون تبیین نسبت آن‌ها با عقلانیت عمومی، راه به جایی نخواهد برد (محمد، ۲۰۲۴، ۱). تنها با استقرار مکانیسم‌های حساب‌رسی معرفتی است که می‌توان اطمینان یافت مقاصدالشریعه به جای آنکه ابزاری برای دور زدن حقیقت باشد، مسیری برای تحقق عقلانی آن در ساحت حقوق عمومی خواهد بود. از دیدگاه این پژوهش، آگاهی از این مخاطره، پیش‌شرط هرگونه بازسازی موفقیت‌آمیز در انسجام معرفتی نظام حقوقی معاصر ایران محسوب می‌شود؛ چرا که هرگونه بهره‌برداری سفسطه‌آمیز از مقاصد، نه تنها دوگانگی را حل نمی‌کند، بلکه لایه جدیدی از ابهام معرفتی را بر پیکره حقوق عمومی می‌افزاید.

۲. مدل پیشنهادی برای بازسازی انسجام اپیستمیک: استقرار عقلانیت غایت‌شناس در ساحت حقوق عمومی

یافته‌های این پژوهش در لایه‌های تبارشناسانه و کالبدشکافی نهادی، مؤید آن است که عبور از دوگانگی معرفتی موجود، مستلزم فراروی از دوگانه فرمالیسم صلب و پراگماتیسم بی‌قاعده است. به باور تحلیلی این پژوهش، مدل پیشنهادی برای بازسازی انسجام حقوق عمومی ایران، بر استقرار یک عقلانیت غایت‌شناس^۲ استوار است؛ عقلانیتی که در آن، مقاصد نه به مثابه ابزاری در حاشیه، بلکه به عنوان بنیاد اعتبارسنجی هنجار عمل می‌کنند. این مدل، فرآیند تولید هنجار را از وضعیت تعلیق چارچوب فکریک خارج کرده و در سه ساحت معرفتی زیر مفصل‌بندی می‌کند:

۱-۲. بازسازی ساختاری: ترمیم زنجیره معرفتی

نخستین رکن این مدل، پایان دادن به اتمیسم معرفتی و انزوای دانش حقوق از لایه‌های بنیادین تفکر است. چرا که، بازسازی انسجام منوط به پیوند دوباره ساحت تقنین با ساحت فلسفه و کلام سیاسی است. در این مدل، هنجارهای حقوقی نباید صرفاً بر

^۱ Instrumentalization of Maqasid

^۲ Teleological Rationality

اساس انطباق صوری با نصوص، بلکه باید در نسبت با غایات متعالی عدالت که در حلقه‌های نخست زنجیره معرفتی تبیین شده‌اند، اعتبارسنجی شوند (پایا، ۲۰۱۶، ۲۹۲). این اقدام، حقوق عمومی را از یک تکنیک اداری به یک حکمت عملی^۱ بدل می‌سازد که وظیفه‌اش صیانت از جوهر حق است، نه صورت متن.

۲-۲. انضباط روش‌شناختی: تبدیل مصلحت به ضابطه معرفتی اوبژکتیو

دومین رکن مدل، تغییر ماهیت مصلحت از یک اراده سیاسی سوژکتیو به یک معیار معرفتی عینی است. مفصل‌بندی نظری حاضر بر آن است، جایگزینی پراگماتیسم بی‌قاعده با یک متدولوژی مقاصدی صلب است. در این چارچوب، هرگونه تمسک به مصلحت در نهادهای میانجی (مانند مجمع مصلحت)، ملزم به احراز نسبت مستقیم با ضروریات پنج‌گانه شریعت و غایات کلان عدالت است. این ضابطه‌مندی، مانع از استحاله مقاصد به ابزارهای سفسطه‌گرایانه شده و مصلحت را از یک ابزار بقای قدرت به طریق عقلانی تحقق حقیقت در تاریخ بدل می‌کند (ویژه و ولدخانی، ۱۳۹۹، ۲۶۳؛ کمالی، ۲۰۱۱، ۲۶۷).

۲-۳. اعتباربخشی بین‌الادّهانی: استقرار عقل عمومی در ساحت حقوق

سومین رکن مدل پیشنهادی، انتقال فرآیند اعتباربخشی از اتاق‌های بسته مصلحت به ساحت عقل عمومی است. استنتاج منطقی این پژوهش حاکی از آن است که مشروعیت هنجار در جهان معاصر، افزون بر صدق متافیزیکی، نیازمند توجیه بین‌الادّهانی^۲ است. مدل پیشنهادی این پژوهش، نهادهای صیانت‌گر و مصلحت‌گذار را ملزم می‌دارد که برای هر تصمیم کلان، یک گزارش معرفتی شفاف ارائه دهند تا نسبت تصمیم با خیر عمومی و مقاصد عدالت در ساحت عقل عمومی قابل نقد باشد. این امر، فقیه و حقوق‌دان را به یک فاعل معرفتی پاسخگو^۳ تبدیل می‌کند که باید بتواند از حقیقت در افق عقل عمومی دفاع کند (آثودی، ۲۰۲۰، ۱۱؛ کپلینگر، ۲۰۲۴، ۶).

بنابراین استقرار این مدل سه‌گانه، به وضعیت تعلیق چارچوب فکریک پایان داده و حقوق عمومی ایران را از یک سیستم دوقطبی متخاصم به یک ارگانیسم معرفتی منسجم تبدیل خواهد کرد؛ ارگانیسمی که در آن، حقیقت راهنمای عمل است و مصلحت، ابزار عقلانی تحقق آن حقیقت در جهان واقع. این سنتز معرفتی، تنها مسیر پایدار برای استقرار یک نظام حقوقی عقلانی، باثبات و پاسخگو محسوب می‌شود که در آن شکاف میان ادعای حقیقت و واقعیت حکمرانی از میان خواهد رفت (محمد، ۲۰۲۴، ۱۴؛ آودا، ۲۰۱۱، ۲۰۰).

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با اتخاذ رویکردی تبارشناسانه و کالبدشکافی اپیستمولوژیک نشان داد که انسدادهای ساختاری در حقوق عمومی ایران، بیش از آنکه معلول ناکارآمدی‌های اداری یا تقابل‌های سیاسی باشند، ریشه در یک دوگانگی معرفت‌شناختی عمیق دارند. یافته بنیادین این تحقیق مؤید آن است که نظام حقوقی معاصر ایران بر روی یک خط‌الگسل هستی‌شناسیک بنا شده است؛ خط‌الگسلی که حاصل هم‌زیستی ناپایدار و پارادوکسیکال دو چارچوب فکری متخاصم حقیقت‌گرایی اکتشافی و بر ساخت‌گرایی مصلحت‌مدار است.

تحلیل تبارشناسانه انجام‌شده آشکار ساخت که این دوگانگی، میراث دو گسست معرفتی بزرگ در تاریخ اندیشه ماست: نخست، استحاله عقل از ساحت غایت‌شناسی به ساحت ابزاری در پس نزاع‌های اخباری-اصولی، و دوم، تصادم ناتمام دو

^۱ Practical Wisdom

^۲ Intersubjective Justification

^۳ Accountable Epistemic Agent

هستی‌شناسی حق (کشف شرعی در برابر جعل قراردادی) در عصر مشروطیت. این پیشینه تاریخی منجر به پیدایش وضعیتی گشته است که می‌توان آن را تعلیق چارچوب فکریک می‌نامد؛ وضعیتی که در آن نظام حقوقی نه می‌تواند به طور کامل به حقیقت صلب پیشینی وفادار بماند و نه می‌تواند خود را در ساحت عقلانیت بر ساخت‌گرای مدرن بازسازی کند.

در ساحت تحقق عینی، این دوگانگی به شکل یک شیروفرنی نهادی متبلور شده است. تقابل عملکردی میان شورای نگهبان (به مثابه تجسد عقلانیت صیانت‌گر و حقیقت‌محور) و مجمع تشخیص مصلحت نظام (به مثابه تجسد عقلانیت ابزاری و مصلحت‌گرا)، نشان‌دهنده فقدان یک زبان معرفتی مشترک در حقوق عمومی است. یافته‌های نویسنده حکایت از آن دارد که در این میان، مفهوم مصلحت به جای آنکه پلی میان حقیقت و واقعیت باشد، به یک بای‌پس معرفتی بدل شده که بدون ضابطه روش‌شناختی، تنها به تعلیق مدام حقیقت به نفع ضرورت‌های سیاسی یاری رسانده است. نتیجه این تذبذب، پیدایش نوعی سفسطه‌محوری نهادینه‌شده است که در آن، انسجام اپیستمیک هنجارها فدای کارآمدی‌های مقطعی گشته است.

به عنوان نتیجه‌گیری نهایی، این پژوهش تأکید می‌کند که برون‌رفت از این بن‌بست معرفتی، نه در اصلاحات صوری ساختار، بلکه در یک ستنز معرفت‌شناختی نهفته است. مدل پیشنهادی نویسنده برای بازسازی انسجام، استقرار یک عقلانیت غایت‌شناس است که از طریق گفتمان مقاصدالشریعه، میان کشف غایت و تدبیر مصلحت پیوندی روش‌مند برقرار سازد. تنها با انتقال حقوق عمومی از ساحت فرمالیسم صلب و پراگماتیسم بی‌قاعده به ساحت توجیه بین‌الذهانی در افق عقل عمومی، می‌توان به پایداری، ثبات و مشروعیت معرفت‌شناختی دست یافت. تا زمانی که این انتخاب آگاهانه و چرخش چارچوب فکریک صورت نگیرد، نظام حقوق عمومی ایران در وضعیت بی‌وزنی معرفتی و تذبذب میان صلبیت متن و سیالیت قدرت باقی خواهد ماند.

منابع

ویژه، محمد، و ولدخانی، مهدی. (۱۳۹۹). تحلیل رابطه میان اقدامات مصلحتی در حقوق ایران و منافع عمومی در حقوق غرب، مطالعات تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۷(۳)، ۲۶۸-۲۳۷.

References

- Abisaab, R. J. (2015). Shi'i jurisprudence, Sunnism, and the traditionist thought (Akhbārī) of Muhammad Amin Astarabadi (d. 1626–27). *International Journal of Middle East Studies*, 47(1), 5–23. <https://doi.org/10.1017/S0020743814001421>
- Auda, J. (2011). A maqāṣidī approach to contemporary application of the Shari'ah. *Intellectual Discourse*, 19(2), 193–217.
- Audi, R. (2020). Democracy, religion & public reason. *Daedalus*, 149(3), 5–22. https://doi.org/10.1162/daed_a_01793
- Banakar, R., & Ziaee, K. (2018). The life of the law in the Islamic Republic of Iran. *Iranian Studies*, 51(5), 717–746. <https://doi.org/10.1080/00210862.2018.1460818>
- Bix, B. H. (2000). On the dividing line between natural law theory and legal positivism. *Notre Dame Law Review*, 75(5), 1613–1632.
- Bruckmayr, P. (2023). At the intersection of uṣūl al-fiqh and kalām. *Journal of Islamic Philosophy*, 14, 17–64.
- Chisaka, T. (2020). The Supreme Leader's legitimacy crises and candidate screening in Iran's post-Khomeini parliamentary elections. *International Public Policy Review*, 25(1), 63–77.
- Cole, J. R. I. (1985). Shi'i clerics in Iraq and Iran, 1722–1780: The Akhbari–Usuli conflict reconsidered. *Iranian Studies*, 18(1), 3–34. <https://doi.org/10.1080/00210868508701571>

- Ghiabi, M. (2019). The Council of Expediency: Crisis and statecraft in Iran and beyond. *Middle Eastern Studies*, 55(5), 837–853. <https://doi.org/10.1080/00263206.2019.1583510>
- Giombini, S. (2022). Sophistry and law: The antilogical pattern of judicial debate. *Humanities*, 11(2), 34. <https://doi.org/10.3390/h11020034>
- Gleave, R. M. (1994). The Akhbari-USuli dispute in tabaqat literature: A biographical analysis. *Jusur*, 79–109.
- Hairi, A. H. (1977). Shaykh Fazl Allah Nuri's refutation of the idea of constitutionalism. *Middle Eastern Studies*, 13(3), 327–339. <https://doi.org/10.1080/00263207708700268>
- Hallaq, W. B. (1992). Usul al-fiqh: Beyond tradition. *Journal of Islamic Studies*, 3(2), 172–202.
- Hermann, D. (2013). Akhund Khurasani and the Iranian constitutional movement. *Middle Eastern Studies*, 49(3), 430–453. <https://doi.org/10.1080/00263206.2013.783827>
- Kamali, M. H. (2011). Maqasid al-Shari'ah and ijtihad as instruments of civilisational renewal: A methodological perspective. *ICR Journal*, 2(2), 245–271. <https://doi.org/10.52285/icrj.v2i2.339>
- Kepplinger, E. (2024). "The maqāṣid are the qibla of the jurists": A critical analysis of contemporary references to and usages of Abū Ḥāmid al-Ghazālī's dictum. *Religions*, 15, 165. <https://doi.org/10.3390/rel15020165>
- Khodadadi, B. (2024). "Nowhere but everywhere": The principle of legality and the complexities of judicial discretion in Iran. *Iranian Studies*, 57(4), 651–670. <https://doi.org/10.1017/irn.2024.6>
- Martin, V. A. (1986). The anti-constitutionalist arguments of Shaikh Fazlallah Nuri. *Middle Eastern Studies*, 22(2), 181–196. <https://doi.org/10.1080/00263208608700663>
- Massie, E., & Afary, J. (2019). Iran's 1907 constitution and its sources: A critical comparison. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 46(3), 464–480. <https://doi.org/10.1080/13530194.2017.1371966>
- Mavani, H. (2010). Ijtihad in contemporary Shi'ism: Transition from individual-oriented to society-oriented. *American Journal of Islamic Social Sciences*, 27(3), 24–52.
- Mnookin, R. H. (1979). Bargaining in the shadow of the law: The case of divorce. *Yale Law Journal*, 88, 950–997. <https://doi.org/10.2307/795824>
- Mohammed, T. A. S. (2024). A scientometric study of Maqāṣid al-sharī'ah research: Trending issues, hotspot research, and cocitation analysis. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*. <https://doi.org/10.3389/frma.2024.1353498>
- Newman, A. J. (1992). The Akhbari/Usuli dispute in late Safawid Iran, Part II. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 55(2), 250–261. <https://doi.org/10.1017/S0041977X00004527>
- Nourai, F. M. (1975). The constitutional ideas of a Shi'ite mujtahid: Muhammad Husayn Na'ini. *Iranian Studies*, 8(4), 234–247. <https://doi.org/10.1080/00210867508701323>
- Paya, A. (2016). Muslim philosophies: A critical overview. *Synthesis Philosophica*, 62(2), 279–294. <https://doi.org/10.21464/sp31207>
- Posner, R. A. (1990). What has pragmatism to offer law? *Southern California Law Review*, 63(6), 1653–1670. <https://doi.org/10.2139/ssrn.204414>
- Siddiqi, A. A. (2021). Moral epistemology and the revision of divine law in Islam. *Oxford Journal of Law and Religion*, 10(1), 43–70. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwaa028>
- Teubner, G. (1989). How the law thinks: Toward a constructivist epistemology of law. *Law & Society Review*, 23(5), 727–758. <https://doi.org/10.2307/3053720>

Vijeh, M., & Valadkhani, M. (2020). An analysis of the relationship between measures of expediency in law of Iran and the public interest in Western law. *Comparative Studies on Islamic and Western Law*, 7(3), 237–268. (In Persian)